د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نـوم: په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر.

لـــيکـوال : علامه عبدالحی حبیبي

نـــاشـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر

کـــمـــپوز: محمد یوسف "ستانکزی"

د چـاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چـاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی ۱۳۶۰

نــوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
ـوال: علامه عبدالحی حبیبي
ـــر: دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
هتمم: محمد نبي تدبیر
ـپوز: محمدیوسف "ستانکزی"
ځای: د احمد صنعتي مطبعه
کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م
شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرليك	مخ
د لوی او بخښونكي خدای په نامه	لومړی
سريزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پيښې	۱۱
۴ ساز و آواز. اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د كاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنګتراشي او حكاكي	۳۵
۹ مسګري او آهنګري	۳۷
۱۰ تركاڼي	۳۹
۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجی	۴۲
۱۳ كلالي	۴۳
۱۴ زرګري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ـ	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
...	۱
ـي ...	۳
او رسامي ...	۷
ـ، پېښې ...	۱۱
آواز، اتڼ ...	۱۷
ـ او معماري ...	۲۸
ـو صنعت ...	۳۱
ـات ...	۳۳
ـراشي او حکاکي ...	۳۵
ـري او آهنګري ...	۳۷
ـي ...	۳۹
ـې او څپلۍ جوړول ...	۴۱
ـی ...	۴۲
ـې ...	۴۳
ـي ...	۴۵
ـي تشبثات ...	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان يو لرغونی هېواد دی چې ژوند يې په دريوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

يوه تر تاريخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پيل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه يې د خپلو ابتدايي صنايعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدايي افزار جوړکړي او کله يې چې د ژوند اړتياوې پوره شوې نوبيا يې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدايي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې يې په خپلوسمڅو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې يې ورو – ورو ډبرين، خاورين او بيااوسپنيز لوښي او افزار جوړکړي او صنايع او هنرونه يې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړيدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته و پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی و، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی و او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني، ښې ویني او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړې شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم و دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته وئ پيدا شوى خو په آريانا کې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغوني پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ ايښى وئ او بيا وروسته سپين
د ښې منني،ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
نو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغى،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
بودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
دګندهارادآرټ ځانګړى مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطۍ، تذهيب، ميناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو
او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
علامه عبدالحى حبيبى چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وئ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

خېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې خېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وئ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوى په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګنو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ،تذهيب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانيو او ترکاڼۍ د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره خېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوى په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارى،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولي او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتى تشبثات خېړي.

په دې رساله کې لوى استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر خېړلى خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دى ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېنلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمېرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډولې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومې شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

... هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی
... دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
...ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
... و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو
...دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپیژني.
...ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
...نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او
... چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
...هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
... هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
...یه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار
...مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بیلا بیلو
...تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
...سالې خپاره کړو.
...یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
...ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

څلورم

سریزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پیړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالي کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې ځوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدی په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو، اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ته بېر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې څپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښې (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بځرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان كې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوكيت طوايف فساد شروع سو٬ اقتدار د
د باركزو محمد زو ټبر ته انتقال كاوه او په
ميره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام په منګولو كې ځېل
، كې نه خلكو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پكې وروزل سي.
ريزانو لومړى تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) ځلوښت كاله دامملكت د
ــې ونغاړه او كله چې په ۱۸۸۰م امير
كړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت كې و
لړ لړ په خلكو كې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)
خطاطي

د هرات د تيموريانو له زماني څخه چې كوم هنر په افغانستان كې پاته و، يوه هم خطاطي وه، چې په څورلسمه سدۍ كې يې په خراسان او ماوراء النهر او ايران كې ډېره ترقي كړې وه، هم په كتيبو Epigraphy او هم په كتابو كې يې ډېر هنري ډولونه (سبكونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعليق، نسخ اوثلث په كتابو اوكتيبو كې او شكست ډول په دفتري نوشتوكې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان كې دنستعليق دروش دوو ډولو ډېر رواج درلود:

۱ـ لومړى: دمير عماد حسيني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او كوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستني خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانیی شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله مایینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داوٗد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ں ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ں د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ں (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
هء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو اوځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آمیزي، تذهیب، منیاتور، ګلکاري، پر فلزاتو یا ډبرو نقاشي، دخونو د دیوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي یا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستیو نقاشانو څخه یو میرزا رضا هروي و، چې د امیر شهنواز خان په امر یې د امیر دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزیم) بل دده شاګرد میرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی یې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظیم ابکم هم د میرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځینې رسمونه یې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د میرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدین هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

میرزا فقیر د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) میرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بیا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزادیخواهانو په لارښوونه تاسیس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم یوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره یوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدریساتو په څانګه کې یو د نفیسو صنایعو دمکتب مدیریت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مدیریت ته د صنایعو د روزنې وظایف وسپارل سوه، د ابتدایي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې يې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کې.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې يې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې يې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه يوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اویلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه يې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته يې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې يې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتېمتې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتېمتې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځيني رنگه يا تور مهم تابلوگان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه گي په نامه يادېږي.دغه رياست دنددارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب
ـواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عـبدالغفور برېشـنا دئ چې پـه
مۍ او نقاشـۍ د زده کړې لـپاره برلـن تـه
ل ۱۹۲۹ م وطن تـه راغـئ، ده پـه مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ـميد، سيد جلال او نـور ډېر هنرمندان له
ي په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعـاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)

ننداري، پېښې (تياتر)

لـه پخوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې تـاکلې ډلـې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښـاديو او مېلمسـتيا وواو مېلو کـې پـه ډول ډول دتمثـيل صـحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هـم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دتريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.
کلـه کله به په بازارو او ګټو تـولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، ځيـنې ديـني ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځیني د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځیني ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځیني حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یي کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
ـكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او

ـم يو ((مجلس آرا)) درلـود. دې سړي به
ملوانانو داستانونه. يوازې يا په ډله ييزه
ې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و پـه بنداړو او مېلو كې ځينې ممثلان
هغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي
ې داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو تـه
ـناوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا
، كـابل ۱۹۰۶م) د امـير پـه دربـار كـې
ـستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
ـحت كـاوه او كلـه بـه يـې د كاكـه ګـانو
ـ پېښې عملاً تمثيل كولې.[۱]
يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې
ګويـان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه
ې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په
ې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې
ش ۱۹۳۴م) دده زوى مـلا ســخي دا د
غه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم، دينو
ســردار غياث هم د كابـل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نيمايي كې د قندهار دوې دا دا كارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټكيان يې بلل. د يوې ډلې مشر فراموز ناټكي او د بلې دا حاجي كريم ناټكي و. دوى بـه د خپلو ډلو سره د ناټك متحركې صحنې هم په بازارو كې د شپې را ايستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسى وو.

د كابل د ښار د ګذر ګدري يوه ډله ممثلان د ((سايين)) په نامه مشهور وو، چې لـه دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سايين قناد)) او دده شاګردانو به دكابل دښاديو په بنداړو كې ځينې دعبرت ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعې تمثيل كولې لكـه: د ديـو او پـري، د انګريـزانو سـره جـنګ، د افغانسـتان د قومي ډلـو اتحـاد، دعزيز او مميد داستانونه.[۲]

* * *

تـر ۱۹۲۰م راوروسته چې پـه وزارت معـارف كـې د ((نمايشـات عرفانـي)) اداره د مولـوي محمدحسين اورمړ جالنـد هـري پـه رياست جوړه سوه، نو بـه يې پـه ځينو مجلسو او جشنو كې د تمثيل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزيرهء جاوا)) په نامه يوه ډرامه دجلال آباد د كوكب په باغ او د لغمان په قلعه السراج كې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښيله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال پـه جشـن كـې دتياتر صحنه راووتـه، چې ښېښـندويان (ادا كـاران) يـې د معـارفو شـاګردان يـا مـاموران وو لكـه: سـرور ګويـا اعـتمادي، عبدالعزيز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا ، عبدالاحمد عطايي، ميرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي، محمد اکرم، مير کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسين ضيايي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف مايل، قاري دوست محمد ، سيد عبدالله، محمد کبير ضيايي.

د ډرامو ليکونکي يا ترجمه کوونکي: فيض محمد زکريا ، صلاح الدين سلجوقي، حسن سليمي، بدري بيگ، علي افندي، ضيا همايون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بيداري (د معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثيل په صحنه کې وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادي خواهانو يوه ډرامه او بله ((صحبت هاى اخلاقى)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بى پدر)) او ((تربيهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترک ليك او د سلطان احمد شيرزوى ترجمه) ډرامې وښيلې سوې، ځو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آريانا په ليسه کې د ((جهل را همينجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثيل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسيقي ډايرکتوران استاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټکي وو. (۳)

ـيرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عكاس، عبدالجبار
ي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف
ـيد عبدالله، محمد كبير ضيايي.
ـرجمه كوونكي: فيض محمد زكريا،
ـن سليمي، بدري بيگ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دكاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ي وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه
لاقي)) پر صحنه ښکاره سوې.
جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربيهء
ان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شيرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آريانا په
ـنجا كشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثيل سوې. چې په اكثرو دغو صحنو
ستاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانيو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې يوه ودانی د سينما تياتر لپاره او د اولمپيك سر خلاصی جمنازيوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې يادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثيل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسينما تياتر او فلم لايحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تياتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه يوه تمثيلي او سينمايي موسسه، د يوې لويې نمايشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سيمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځينې داستانونه پکې تمثيلوي اود اوليت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشيره گريان)) دمحمد حيدر نيسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشيد لطيفي ليك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پاميزاد)) د احمد علي كهزاد ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسكر جوان)) د محمد عثمان صدقي ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آريانا او شاگرد كبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك ليك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پوليس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي ليك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((ميراث او دو صنعت كار)) ډرامې د لطيفي ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنګ)) دعبدالغفور برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پښندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید جلیا، عبدالحمید جلیا، عبدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بینا، نیك محمد قایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبیبه عسکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې یو خاص د کلتور ریاست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښیي.

مآخذ:

(۱) بربښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
یا ورسکی: سفارت روسیهء تزاري بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ دکابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثیل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـسندویان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـید
یدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشـاط،
من بینا، نیك محمد قـایل، احمد ضیا،
مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان،
ـکر، خورشید دجلاد لـور، مزیده سـرور

ـتور پـه وزارت کـې یـو خـاص د کلـتور
پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي
ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې

۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل
۱۳ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷
، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسیقی او ترنم پـه هنرکې هم افغانسـتان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسیمه وه او پـه شلمه سدۍ کې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټکور، درې مهم عناصرتاکلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسیقي سره مشترك عناصر.

دریـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـیقي قدیـم مقامـات چـې د غـزنویانو او غوریـانو او تـیموریانو د عصر خلکو روزلي وو اود بیهقي په قول به «مطرب اوقوال» [۱] هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېـر پـه خلکـو کـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنگوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډډ سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ښانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پالل سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت ځلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

…ت، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق،
…له، بوسلیك.

…عبې (= راگني) درلودې، چې یوه به ځیره
…) وه او گرده شعبې چې د دغو دوولسو
…۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
… شعبې ډېر سره گډ سي، له هغه څخه
… (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
…ي، چې دموسیقی په کتابو کې شرح سوي

…سان او بیا د افغانستان سیمې شرقاً له
…او له دې پلوه یې ډېرې مدني او کلتوري

…و د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د
… ځای د سنگیت Sangita کلمه درلوده،
… TALA او نریتیه Nritya یعنی مقام او
…وه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
…میشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو
…Rag چې دده په هنري مکتب کې پاللي
…مت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
…ې گرده سنگیت څلور مکتبه لري.
…نگ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې گرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) گندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنگ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - گه - مه - په - ده - ني)) = سرگم.او دغه نوسپتك Saptaka یعني اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جگېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې گرام Grama (اصل) دی.

هندي سنگیت د بهرته BHARATA په قول - چې په لومړی میلادی سدی کې اوسېدئ او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ راگه RAGA (مقام) دئ، چې هر راگ پنځه راگني RAGINI (یعني ماینې) او اته پُتره PUTRA یعني زامن او هر زوی یوه بهارجا BHARYA (ماینه) لري، او گرده (۹۰) کېږي. شپږ راگه دادي:[۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راگ	+ ۵ راگني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	=	۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//		//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//		//
۴. سري راگ	Sri Raga	//	//	//	//		//
۵ میگهه راگ	Megh Raga	//	//	//	//		//
۶ دیپك راگ	Dipaka Raga	//	//	//	//		//

تهوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول د مملکت په غربی برخو کې خراسانۍ سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونو سره ګډې ویلې کېدې. څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او بږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتۍ ښادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابيکورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو، د هرات حیدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

... په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
...دري له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې.
...ې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
...ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
...کور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه
...خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
... په فارسي يا پښتو ژبوراوج ومومد. مثلاً په
...عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
...ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوي احمد جان
...عشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

...اد
...ين...
...اني
...کين..

... د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
... هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
... قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد
... خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
...ې او په پېښور کې دعبدالقدير خان
... پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
... وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
... هرات حيدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو ټونيك ؤ يعنې شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنګ يعنې تون Tone په لحاظ يو عروضي سيستم درلود. چې دمنظوماتو موزونيت Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. يعنې شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسريو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، [۴] او بنايي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سيلابو تونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لانه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه بيخي لږ تر ليك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګتۍ)، چاربيته، نيمکۍ (سروکۍ) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسيقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام گرده دموسيقي له لارو سره اړخ لگوي، او موزونې د ((اتڼ ناري)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنگ، ((ځابښني)) يا ((لاړه)) يا ((ړغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنگونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر گرده په گډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنگي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ نارې يو سړی په لوړ خواږه ږغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي نارې هم وزن او آهنگ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنگي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انگريزي ډانس Dance ورته وايي. ځينې پښتانه دنرو اتڼ (گډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځينې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په گډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امۍ)) يا گډه امۍ يا برگه امۍ او نور پښتانه يې ((برگ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر ،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتین اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوړې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستی عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړې او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوكه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خوركۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د كاكړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په كندهاركې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ كې رقص كوي، كله كله لنډۍ او كله د اتڼ غاړې او كله فكاهي خبرې ورسره وايي او كه دغه اتڼ په ګډه ښځې وكي نو يې په جنوبي پښتونخوا كې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او كسرونو او ټوكو سره.

دمنګي اتڼ: كله چې كليوالې نجلۍ منګې ګودر ته وړي، نويه ګډه ورو ورو اتڼ كوي او منګي ته راز راز حركتونه وركوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې كوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغكه دي او كله كله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چكې هم ښه برخه پكې لري.ډول وهونكی ډم يا ډولچي د سورنا وهونكی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره كوي. هغه څوك چې اتڼ كوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخڅي بلل كېږي، چې د ځوانانو ځني غوړې او خپرې وي. كميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو كې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پايزيب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولۍ ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګير شيدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کريم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسين (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکی، فقير حسن وايلن وهونکی، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل ځلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنګ، قمرګله، رحيم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو(۶)

دغسی هم دکشمیر یو خوانند‌ه چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دېنځو شاهانو د دربار خوانند‌ه و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

…ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، …هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام …اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م …لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

…خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م …غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په …۱۸۸۴ م وزیرېدئ او دموسیقي په هنر کې …دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره …يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز …وسيقي لـه ادب سـره نښلولـئ دئ او لـه …ې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو …ـال بـه وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې … دپنځو شاهانو د دربار خوانندہ و (وفات، …ی ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي …ځ و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د …ه هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي. …غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ …ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق … هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی …احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش، …مد مريد او نور.

دموسيقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټيم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، دروئ، بين، باجه، توری (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکی، باجه، ارمونيه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غړکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.

(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنګ ايران. غياث ۳۶۹.

(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.

(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)

(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدين ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.

(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمې سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمې سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لږو ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایي بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك یې ګټلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ یې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربۍ جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندي دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربۍ پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګو څخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله. د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچې دېوالونه به په طلا یا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو ختو څخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به یې د

(۵)

...ۍ او معماري

...ساری فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
...بیا د افغانستان سره شلېدلي لمن راغونډه
...ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل
...ژرانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:
...یم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
...سیل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نـورو طبيعـي آفـاتو، سېلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول بـه يـې خـورا ګـران کـار و، ختـه يـې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

پـه کـابل کـې د اتلسـم قـرن پـه آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشـهوره کورنـۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] لـه دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کـندهار د شـاه جـامع او د خـرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جـامع اودمـير هـزار جـامع عمارتونـه او پـه نونسـم قـرن کـې د کهندلخان جامع پاتـه دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بـالاحصـار کـلاوې بـيا جـوړې کـړې، دتيمورشـاه ګـنبده اود تمـيم انصـار اوعاشـقان و عـارفـان زړې ودانـۍ هـم ددوی پـه لاس جـوړې سوې، د بـاغ بـالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتې باغ او د خلم د بـاغ جهـان نمـا او د کـندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

پـه شـلم قـرن کـې ددې کورنـۍ معمـاران محمـد يعقـوب خـان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يـار محمـد خـان او نعـيم جـان وو، چې د مـيرويس بابـا ګـنبده يـې پـه ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونگۍ، بشرویه او نور...

ددغـو لاسـي صـنایعو مرکـزونه هـرات، فـراه، هلمـند، کـابل، ننگرهار، لغمـان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغـو وختـو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو پـه ورو ورو دغـه لاسي داخلي مصنوعات لږ یـا ورك سـول، دهـرات او کـابل د وریښمیـنو او وړیـنو کـالو او پټوانـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي تو کرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د ورېښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو تو کران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستني په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه او ساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان د خلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالي ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپېنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موري، قزل اياقي، آقچه یي، هراتي دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلې او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونو ښکلې کېږي، چې لوی مرکز يې د افغانستان مرکزي ياشمالي سيمې دي، هغسې خو نو هرڅوك دخپل احتياج لپاره کمبلې او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم لـه ورېـو څخه بې لـه اودنې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې ورېء پخپله سره نښلي او د باندې رنګينې یا ساده ګل کاریء پرې کوي، دسروسيمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې لـه پت څخه جوړه سي، نو خورا نفيسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به يې يو راز سپين منقش او ډولي توشکان پـه خورا ښکلو رنګو جوړوله او خاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاتـه دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژېړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کاري، سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته یې دهنر یوه ښکلې او نفیسه خوش نمایه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښویو او رنګینو ډبرو به د ودانیو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژیړې ډبرې د مشهور کان تسبیح خو په آسیا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼیو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپین مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې یې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د لیدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشیني سنګتراشۍ ځېنې فابریکې چې په بریښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابریکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانیو لپاره تیارېږي.

---

[1] آریانا دایرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
نيسه خوش نمايه نخبنه ده.

و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.

کې دماشيني سنګتراشۍ ځېنې فابريکې
م جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د
يکه مشهوره ده [۱]

دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي، کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لاهم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېني د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لا هم په چاريكار اود لغمان په تيگري کې د اوسپني او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاكوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمی پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان تبر د آهنگر باشي په نامه په كابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپني دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و.[۱]

---

(۱) وکيلی: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چلې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ریکار اود لغمان په تیګري کې د اوسپنې او
ـې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سيالي کوي.
ـکې د استاد پاینده خان تبر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
ـمد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

(۱۰)

تر کاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې یا دتوت ښه لرګي ډیر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته یا کيندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې يوه د ترکانۍ لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيوودانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر خسرو قبادياني دمرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې یوه د ترکانۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سړو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز ((خړې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښوری او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلي تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) یې بللې. او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو کتي او پالاڼې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زين او کيزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به يې هم دځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سیمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعمالیږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، من، کوزه، کندولي، نیمني، ګیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرخلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورینو لوښو دکلالۍ صنعت ډیر نري او ظریف لوښي په ساده خاورینه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(۱۲)

ـتي او پالان سازي

ـحیواناتو کتې او پالاڼې او ځلونه جوړول د ـل و نقل لومړی احتیاج وؤ او په ۱۳۰۰ش ـاج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د ـزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د ـ څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، ـاتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت يوه ښکلې ځانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې تاريخي شهرت لري او ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګين کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزين دي ددغه صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي، چې پخوا به يې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې
ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)

زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لاهم پاته دئ. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژيړويا کوټو څخه جوړوي.

په دغو پسولونو کې خال، ټيك، بادام، غوړوالۍ، پېزوان، لښتۍ، چمکلۍ، هار، نته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو كې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځیني فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

:روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
ه اقدامات په کابل کې سوي دي:
. د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲
خپره سوه.
۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.
۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.
۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کئ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library